

Vapaasta kansansivistystyöstä kunnalliseen aikuiskoulutukseen?

Sihvonen, Juha. 1982. Vapaasta kansansivistystyöstä kunnalliseen aikuiskoulutukseen. Aikuiskasvatus 2, 1, 14—20. — Vapaan sivistystyön kentällä käydään periaatteellista keskustelua eri työmuotojen tulevaisuudesta ja tähän keskusteluun osallistuu tämän artikkelin kirjoittaja kansalais- ja työväenopistojen osalta. Artikkeleissa tarkastellaan opistoiminnan periaatteellista lähtökohtia ja sivistystehtävää. Kirjoittaja näkee ongelmallisena aikuiskoulutuksen kehittämisorganisaation ihmiskuva -hankkeen ja puolustaa opistojen itsemääräämisoikeutta ja riippumattomuutta.

Viime Aikuiskasvatus-lehden pääkirjoituksessa perättiin ”kenttäväen” puheenvuoroa meille kentän edustajille läheisistä asiasta. Tässä yksi sellainen.

Tarkoitukseni on pohtia periaatteelliselta kannalta kansalaisopistojen (tarkoitin tällä myös työväenopistoja) asemaa käynnissä olevassa vapaan sivistystyön ja laajemmin koko aikuiskoulutusjärjestelmän uudistuksessa. Asia on juuri nyt ajankohtainen, sillä 24.9.1981 opetusministeriö asetti toimikunnan suunnittelemaan kunnallisen aikuiskoulutuksen uudistamista. Kansalaisopistojen aseman tarkastelu tulee olemaan keskeinen osa tämän toimikunnan työskentelyä. On siis syytä kysyä, millaisia kehittämistarpeita nykyisessä kansalaisopistojärjestelmässä esiintyy.

1. Kansalaisopisto-toiminnan nykytilasta

Kansalaisopistojen asemasta on määrätty laissa kansalais- ja työväenopistojen valtionavusta (521/62). Lain mukaan kansalais- ja työväenopistolla tarkoitetaan oppilaitosta, jonka tehtävänä on edistää aikuiskasvatusta opettamalla kansalaisille heidän vapaa-aikoinaan sellaisia tietoja ja taitoja, jotka ovat tarpeellisia kansalaiselämässä, antavat pohjan jatko-opiskelulle sekä edistävät itseopiskelua ja henkistä itsensä kehittämistä, ynnä ohjata kansalaisia vapaa-ajan oikeaan käyttöön. Laila taataan opistoille 70 %:n valtionosuus hyväksytyistä käyttökustannuksista.

Laki on väljyydessään ja laaja-alaisuudessaan mahdollistanut kansalaisopistojen monimuotoisen ja joustavan kehittämisen. Tällä seikalla on ollut kansalaisopistojen kannalta selvät myönteiset seurauksensa.

Ensinnäkin kansalaisopistot ovat kyenneet sopeuttamaan opetuksensa ja muun toimintansa kunkin paikkakunnan erityisiin olosuhteisiin. Samalla kansalaisopistot ovat mukautuneet ajan tuomiin uusiin haasteisiin. Kansalaisopistoilla ei ole ollut vaikeuksia oman tehtäväkenttensä löytämisessä niin kuin eräillä muilla aikuiskoulutusinstituutioilla.

Toiseksi kansalaisopistot ovat voineet päättää omista aisoistaan suhteellisen itsenäisesti, sillä aina viime aikoihin asti opistoilla on ollut todellista sananvaltaa oman hallintonsa suhteen. Tätä sananvaltaa on kuitenkin nyttemmin asteittain rajoitettu erilaisilla hallinnollisilla määräyksillä. Viitattakoon tässä yhteydessä yleisesti vain kouluhallituksen tiivistyneeseen kansalaisopistojen ohjaukseen erilaisilla yleis- ja ryhmäkirjeillä, joilla hyvää tarkoittavan päämääränsä lisäksi on myös kansalaisopistojen itsemääräämisoikeutta ohjaava ja rajoittava vaikutuksensa. Tämä kehitys tuntuu nyt olevan määräävässä asemassa. Silti voidaan sanoa, että kansalaisopistoilla on vielä todellista itsemääräämisoikeutta.

Kolmanneksi turvaton, valtionosuuden saaminen on tehnyt mahdolliseksi vähävaraisillekin kunnille oman kansalaisopiston perustamisen. Näin kansalaisopistotoiminta on voitu ulottaa lähes kaikkiin maamme kuntiin. Samalla laki on taannut lähes yhtäläiset toiminta-

edellytykset eri puolilla maata toimiville opistoille, vaikka tässä suhteessa toivomisen varaa onkin olemassa. Toimintaedellytysten suhteellinen yhtenäisyys ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin hyvät toiminnalliset resurssit. Kaikkiaan tämä on merkinnyt koulutuksen alueellisen tasa-arvon lisääntymistä maassamme.

Neljänneksi laki on mahdollistanut voimakkaan opistokohtaisen kehittämistyön ja kasvun. Kansalaisopistot ovat vuodesta toiseen kyenneet laajentamaan toimintaansa, mikä on näkynyt mm. opiskelijamäärien lisääntymisestä. Kansalaisopistot ovat saavuttaneet suurimman aikuiskasvatusinstituution aseman maassamme. Päättä ei ole vielä näkyvässä, vaikka sitä on jo vuosia odotettu. Kasvua onkin nyt päätetty rajoittaa hallinnollisilla toimilla. Toiminnan laajentuessa kansalaisopistoista on tullut se kanava, jonka kautta yhä uudet aikuiset ovat tulleet aikuiskasvatuksen piiriin. Eri asia sitten on, kuinka hyvin eri sosiaaliryhmät ovat löytäneet tiensä kansalaisopistoihin. Tutkimusten mukaan kansalaisopistot ovat kuitenkin tässäkin suhteessa toteuttaneet koulutuksellista tasa-arvoa paremmin kuin monet muut aikuiskasvatusinstituutiot.

Tärkeimmät ongelmat kansalaisopistotoiminnassa löytyvät opetuksen tason kohottamisessa, toiminnan pitkäjänteisyyden lisäämisessä ja niiden välittömässä syssä, resurssipulassa. Lain avulla on saatu turvattua kansalaisopistoille vain välittömimmät toiminnalliset resurssit. Toiminnan laadun kehittäminen onkin eniten kiinni kansalaisopistojen resurssien kehittymisestä.

Kansalaisopistojen kehityspiirteitä voitaisiin kenties luetella vielä lisää, mutta tämäkin jo riittänee osoittamaan, että kansalaisopistotoiminnan peruslähtökohdat ovat olleet suotuisat sille määrätyn aikuiskasvatus tehtävän toteuttamisessa. Tämän toteaminen ei kuitenkaan vielä riitä, sillä nämä kehityspiirteet rajoittuvat kansalaisopistotoiminnan pintaan. Mikäli kansalaisopistotoiminnan olemus halutaan ymmärtää, on selvítettävä syvällisemmin ne periaatteelliset lähtökohdat, joille kansalaisopistotoiminta on rakentunut. Niiden selvittämiseksi on palattava ajassa taaksepäin vuoteen 1929, jolloin valmistui *Zachris Castrénin* yhden miehen komiteatyö ”Valtio ja vapaa kansansivistystyö”. Kuten *Kosti Huuhka* (1975, 21) on todennut, ”valtion ja vapaan kansansivistystyön suhteiden järjestely on näihin saakka periaatteellisesti pohjautunut Castrénin esittämiin näkemyksiin”.

2. Vapaan kansansivistystyön periaatteelliset lähtökohdat

Castrénin ajatukset ovat varmasti useimmille kansalaisopistotoimintaan osallistuneille tutut. Niihin on kuitenkin hyvä palata aina silloin, kun esiintyy tarvetta kansalaisopistotoiminnan muuttamiseksi suuntaan taikka toiseen. Castrénin ajatukset ovat näet kestäneet ajan kokeen, joka on kokeista vaikein. Niiden varaan on voitu rakentaa menestyksellistä toimintaa jo yli viidenkymmenen vuoden ajan. Samat periaatteet koskevat koko ns. vapaata kansansivistystyötä.

Castrénin mukaan ne ”yleiset näkökohdat, joilta on katseltava valtion suhtautumista vapaaseen kansansivistystyöhön, ovat seuraavat:

Vapaa kansansivistystyö, joka suhtautuu aikuisten opettamiseen ja kasvattamiseen, on osoittautunut tärkeäksi yhteiskunnalliseksi toiminnaksi, jolle valtion on tunnustettava oma asema yhteiskunnallisessa kasvatus- ja opetusjärjestelmässä.

Valtion on tunnustettava vapaalle kansansivistystyölle se vapaus, joka kuuluu henkiselle liikkeelle, mutta kun valtio suo tälle työlle ne ehdot ja puitteet, joita se tarvitsee, sekä myöskin taloudellisesti sitä avustaa, on valtiolla sekä oikeus että velvollisuus tarkastuttaa tätä työtä kasvatusopillisesti pätevien tarkastajien avulla.

Tarkastuksen on annettujen säännöllisten kertomusten avulla todettava, että valtionavustukselle määrätty ehdot opiskelutilaisuuksien säännöllisyyteen, opiskelijain lukumääriin ja läsnäoloon, huoneistojen ja opetusvälineiden kuntoon ym. nähden tulevat täytetyiksi, mutta siihen tulee myös kuulua, että kasvatusopillisesti pätevät ja erityisesti vapaaseen kansansivistystyöhön perehtyneet tarkastajat valtion toimesta henkilökohtaisesti ja välittömästi tarkastavat avustettuja laitoksia ja työmuotoja erittäinkin sen toteamiseksi, että arosteltava kasvatus- ja opetustyö on niin vakavaa ja pätevää kuin valtion avustaman vapaan kansansivistystyön tulee olla.

Vapaan kansansivistystyön luonteeseen kuuluu, että se liittyy opiskeluvien omiin elämäntiloihin ja yhteiskunnallisiin harrastuksiin, ja sen vuoksi valtion ei ole kiellettävä avustustaan sellaisilta vapaata kansansivistystyötä toimeenpanevilta laitoksilta ja järjestöiltä, joilla on määrätynsuuntainen uskonnollinen tai valtiollinen henki, kunhan niiden järjestämä sivistystyö täyttää sille asetettavat kasvatusopilliset

vaatimukset.” (Wuorenrinne-Kosonen 1950, 86—87)

Ei tietenkään ole sattuma, että Castrén muotoili vapaan kansansivistyön periaatteelliset lähtökohdat juuri tällä tavalla. Niiden taustalla oli Castrénin omaksuma näkemys siitä, mitä *vapaa kansansivistystyö* perimmältään on. Hänen mukaansa (mt. 69) ”vapaaksi kansansivistyöksi sanotaan kaikkea sitä moninaista tointa, jonka tarkoituksena on saada hereille ja edistää aikuisten vapaita itekasvatussyrkymiä so. heidän pyrkimyksiänsä sekä tietojensa syventämiseen ja laajentamiseen että tunne-elämänsä ja käytöstapansa jalostamiseen, jotta he täydellisemmin kehittyisivät sivistyneiksi ihmisiksi ja vastuukykyisiksi yhteiskunnan jäseniksi niissä elämänoiloissa ja elämäntehtävissä, jotka he tuntevat omikseen.”

Se ihmiskuva, jonka toteuttamiseen Castrén näin määritellyllä vapaalla kansansivistystyöllä pyrki, oli *sivistynyt ihminen*. Juuri tämän ihmiskuvan, sivistyneen ihmisen kautta pääsemme Castrénin sivistysajattelun ytimeen.

3. Ihmiskuvana sivistynyt ihminen

Castrén tunnusti monessa yhteydessä velkansa *J. V. Snellmanille*, joka puolestaan tunnetusti oli klassisen saksalaisen idealismin, erityisesti Hegelin oppilas. Klassisen saksalaisen idealismin käsitteistöässä *sivistyksen* käsitteellä on oma, syvälinen merkityksensä. Se on tunnettava, jotta voisi ymmärtää Castrénin sivistysajattelun olemuksen.

Klassisessa saksalaisessa idealismissa sivistys ymmärrettiin prosessiksi, jossa ihminen pyrkii toteuttamaan itsensä itsetajuisena järkiolentona, subjektina. Snellmanin mukaan (1932, 325) sivistyksen täytyi lähteä ”itsetajunnan oikeuden tunnustamisesta”, sillä ”millään tietämisellä ei ole totuutta, ellei se ole subjektin (ajattelevan) vakaumusta ja oivallusta ja... mikään teko ei ole siveellinen olematta subjektin vapaata itsemääräämistä...” Tahdon vapaus oli siis sivistyksen välttämätön edellytys. Vain vapaasta olennosta saattoi tulla sivistynyt ihminen.

Tämä itsetajunnan oikeuden tunnustaminen määräsi myös yksilön ja valtion suhteet. Se oli viime kädessä ainoa tapa kasvattaa valtiolle kuuliaisiksi kansalaisia. Kysymys oli siitä, että sivistyessään yksilö tietoisesti alistuu yhteiskunnan voimassa olevaan järjestykseen. Käsitellessään yliopistokasvatuksen luonnetta Snellman (mt. 326) totesi, että itsetajunnan oi-

keuden tunnustaminen ”voi ainoastaan johtaa perintätiedon ja voimassaolevan totuuden, näiden välttämättömyyden oivaltamiseen. Ja ainoastaan sellaisessa oivalluksessa ja vakauksessa valtiolla on jokin tae siitä, että sen palvelijat, sen etujen vaalijat, innokkaasti ja luottamuksellisesti toimivat sen olemassaolon kukoistamisen hyväksi sekä alistavat mielivaltansa ja itsekkyytensä voimassa olevan lain ja asetuksen alaisiksi, alistavat subjektiivisen tahtonsa yleistahdon alaisiksi.”

Korkeampaa tietoisuutta ja siveellisyyttä kuin kansallistietoisuus, halu toimia kansakunnan hyväksi, ei Snellmanin mielestä ollut olemassa. Kansansivistyksen tehtäväksi hän asetti sivistyksellisten erojen tasoittamisen eri yhteiskuntaluokkien välillä, joka ainoastaan saattoi turvata yhteiskunnan rauhallisen kehityksen.

Kun Castrén ryhtyi puolustamaan Snellmanin sivistysajattelun oikeutusta myös vapaan kansansivistyksen filosofisena perustana, hän joutui debattiin ennen kaikkea työväenliikkeen edustajien kanssa, jotka puolustivat omissa piirissään tapahtuneen sivistystyön tiukkaa sitomista työväenliikkeen arvomaailmaan. Mutta samalla Castrén joutui vetämään rajaa myös niiden suuntaan, jotka halusivat kokonaan evätä työväenliikkeeltä oikeuden omaan sivistystyöhön. Castrén puolusti sellaista näkemystä, ettei mikään yhteiskuntaluokka voinut vaatia valta-asemaa omalle sivistysnäkemykselleen, vaan sekin jota kutsutaan ”yleissivistykseksi” kantaa eri yhteiskuntaluokissa omaa leimaansa.

Tämän vuoksi Castrén halusi, että erilaisia ideologioita tunnustaville yhteisöille oli annettava oikeus tehdä työtä omissa henkisissä ilmapiirissään, kunhan se tapahtui tieteenomaisuuteen pyrkien. Valtion suhde vapaaseen kansansivistystyöhön tuli olla puolueeton. ”Aikuisille opiskelijoille eivät muut kuin he itse voi määrätä, mitä, miten ja kenen johdon alaisina he tahtovat opiskella...” kirjoitti Castrén (Wuorenrinne-Kosonen 1950, 74. Ks. myös 59—69). Tieteenomaisuuden vaatimus kuitenkin edellytti, että myös omat näkemykset alistettiin kriittiseen tarkasteluun alaisiksi. Näin ollen puoluepoliittinen propaganda ei sopinut vapaan kansansivistystyön piiriin.

Artikkelissaan ”Vapaa kansansivistystyö ja yhteiskunta” Castrén (mt. 58) toi esille snellmanilaisen uskonsa sivistyksen voimaan yhteiskunnan rauhalliselle kehitykselle: ”Vain vapaana ja vapaaehtoisena se (kansansivistystyö — J.S.) voi menestyä aikuisten ihmisten

keskuudessa. Mutta näin ollen kansansivistyksellä on nimenomaan se merkitys yhteiskunnalle, että se tekee kansalaisille selväksi, millaisten asiain ajamisessa valtiollisten keinojen, valtakeinojen käyttäminen on tarkoituksenmukaista, millaisiin taas tarvitaan vapaaseen vakaumukseen vetoavaa, sivistyksellistä, siiveleistä pyrkimystä ja tointa.” Toisaalla Castrén (mt. 84) vielä tähdensi, että yhteishyvän todellinen vaara ei johdu niistä, jotka ahertavat opinnoissaan joidenkin erikoisten näkökohtien elähdyttäminä, vaan niistä paljon lukuisammista, joilla ei ole mitään sivistysharrastuksia ja jotka eivät kehitä itseänsä kansalaistehtäviensä kunnollisiksi suorittajiksi.

Tässä on hyvin tiivistetysti esitettynä vapaan sivistystyön filosofinen perusta siten kuin Castrén sen halusi asettaa. Tästä lähtökohdasta selittyvät ne periaatteet, joiden varaan valtion ja vapaan kansansivistystyön suhteet on perustettu. Ja tälle klassisen saksalaisen idealismin perustalle on kansalaisopistotoimintaa Suomessa menestyksellisesti rakennettu jo yli viiden vuosikymmenen ajan. Voimme nyt kysyä, kaipaako tämä periaatteellinen lähtökohta tai sille rakennettu sivistyskäytäntö uudistamista? Ja jos kaippaa, niin mihin suuntaan?

4. Vapaan sivistystyön uudistamisen ongelmia

Uskon, että Kosti Huuhka heijastaa seuraavassa häneltä otetussa lainauksessa tänä päivänä yleistynyttä käsitystä, vapaan sivistystyön aseman muuttumisesta, kun hän toteaa, että ”epäilemättä on aiheellista entistä enemmän tarkastella vapaata sivistystyötäkin yhteiskunnan koulutuspolitiikan näkökulmasta ja ohjailta sitä tämän mukaisesti, mutta vapaa sivistystyö yhteiskunnallisena toimintana edellyttää ilmeisesti vastaisuudessa omaa sisäistä vapautta (Huuhka 1975, 24)”.

Aulis Alanen esittää saman ajatuksen hie-man toisin sanoin: ”Tämän päivän aikuiskasvatus tarvitsee julkisen vallan järjestelmällistä ja suunnitelmallista koulutusresurssien suuntaamista ja säätelyä. Lisäksi julkisen vallan on itse järjestettävä koulutusta perustamisissaan organisaatioissa. Esimerkiksi huolehtiminen siitä, että sivistyspalvelut tavoittavat tasaisesti ja tarpeiden mukaisesti kaikki väestöryhmät, edellyttää yhteiskunnan määrätietoista ohjausta, valvontaa ja kehittämistyötä.”

Ja Alanen jatkaa: ”Tämä on herättänyt huolestuneisuutta monissa aikuiskasvattajissa. On kysytty miten käy vapaan sivistystyön au-

tonomian. Käsittääkseni autonomisuuden vaatimus on tällä vuosikymmenellä muotoiltava uudelleen: se ei saa johtaa suunnittelemaan, tasapainottamaan yhteiskunnan koulutusvarojen käyttöön, aikuisopiskelun mahdollisuudet eivät saa olla oikullisten, ennalta arvioimattomien aloitteiden varassa, aikuiskasvatus ei saa olla aktiivisempien kansalaisten kysyntää passiivisesti myötäilevää (Alanen 1975, 68).”

Mutta myöskään Alanen ei ole valmis luopumaan vapaan sivistystyön autonomiasta. Sitä tarvitaan hänen mukaansa edelleenkin torjumaan kokonaisvaltaisen säätelyn ja suunnittelun yhdenmukaistavaa painetta, byrokraattista hitautta ja keskittymistä. Sen avulla voidaan edelleenkin ottaa huomioon yhdyskuntien paikalliset tarpeet, yksilöiden ja ryhmien arvolähtökohdat, erityisolosuhteet ja niistä nousevat koulutustarpeet. Alanen toteaa, että vapaan sivistystyön perinteelle autonomisuudelle on jätettävä edelleen ”riittävästi liikkumatilaa” (mt. 68—69).

4.1 Vapaa sivistystyö ja valtiollinen säätely

Sekä Huuhkan että Alasen näkemyksissä ilmenee se uusi tulkinta, joka nyt halutaan antaa vapaan sivistystyön autonomian käsitteelle. Se on rajattua autonomiaa, jonka puitteet määräytyvät yleisen aikuiskoulutuspolitiikan tavoitteista. Paradoksaalisesti sitä voisi kutsua ylhäältäpäin ohjatuksi autonomiaksi. Mitä siten ovat ne aikuiskoulutuspolitiikan tavoitteet, joiden vuoksi vapaan sivistystyön autonomiaa halutaan rajoittaa. Yleisesti ottaen ne ovat koulutuksellisen tasa-arvon lisääminen, tuotannon edistäminen, demokratian lisääminen ja kulttuurin kehittäminen. Kaikki tuttuja esimerkkejä aikuiskoulutuskomitean mietinnöstä, valtioneuvoston periaatepäätöksestä jne. Tavoitteina sinänsä ne tuntuvat kaikki hyvin järjkeveltä, mutta mikäli aikuiskoulutusjärjestelmän uudistuksen ajatellaan pelkästään palvelevan niiden toteuttamista, ollaan vaarassa unohtaa asian kääntöpuoli: pyrkimys valtiollisen säätelyn tiukentamiseen puhtaasti valvonnan tehostamisen ja resurssien säästämisen tarkoituksena. Ja väittäisin, että tämä olisi kohtalokas unohdus.

Vapaan sivistystyön uudistaminen osana aikuiskoulutusjärjestelmän uudistusta on nähtävä osana sitä kaiken kattavaa prosessia, jolla valtiollisen säätelyn rakenteita ja menetelmiä on kaikilla hallinnonaloilla uudistettu parina viime vuosikymmenenä. Tämä prosessi ei ra-

joitu pelkästään Suomeen, vaan se on yhteinen kaikille kehittyneille kapitalistisille maille. Sen tunnusmerkkejä ovat valtiollistuminen ja keskittyminen. Sama uudistusprosessi on edennyt läpi koko maamme koulutusjärjestelmän. Kaikkia osa-uudistuksia on perusteltu samantapaisilla argumenteilla kuin nyt aikuiskoulutusjärjestelmän uudistusta, mutta aina kysymys on myös ollut valtiollisen säätelyn tiukentamisesta.

Kunnallisen aikuiskoulutuksen toimikunnan toimeksianto sisältää nämä molemmat puolet. Toimikunnan tehtävänä on mm:

- selvittää, miten kunnallinen ja muu kunnan tasolla tapahtuva aikuiskoulutus vastaa aikuisten koulutustarpeita koulutuksen laadun, määrän, tavoitettavuuden, organisaation ja hallinnon suhteen;
- valmistaa kunnallisen aikuiskoulutuksen organisaation ja hallinnon malli, johon tulee sisällyttää myös ammatillinen koulutus;
- tehdä tarpeelliseksi katsomansa ehdotukset lainsäädännöllisiksi ja valtiosuutta koskeviksi muutoksiksi sekä
- laskea tekemiensä ehdotusten aiheuttamat kustannukset.

Pyrkimys säätelyn tehostamiseen on sinänsä täysin ymmärrettävä tavoite. Samaan tavoitteeseen pyrkii mikä tahansa rationaalisesti toimiva organisaatio, miksei siis valtio tai kunnat. Ongelmalliseksi tilanne on muodostunut silloin, kun uudistuksia ei ole pystytty legitimoimaan niiden keskuudessa, joita ne viime kädessä koskevat. Selvin esimerkki tällaisesta legitimaatiokriisistä oli se vastustus, jota korkeakoulujen tutkinnonuudistus (varsinkin sen loppuvaiheessa) kohtasi korkeakouluväen taholta. Korkeakoulujen tutkinnonuudistuksessa kävi lopulta niin, että koko uudistuksen peruslähtökohdat asetettiin kyseenalaisiksi (vrt. *Juntunen* 1978). Kuten Alaselta otetusta lainauksestaakin ilmenee, samantapaista vastustusta on ollut havaittavissa myös vapaan sivistystyön kentällä. Syynä voi olla pelkkä ennakkoluuloisuus kaikkia uudistuksia kohtaan, mutta syynä voi myös olla perusteltu huolestuminen toimintaedellytysten heikkenemisestä.

4.2. Ihmiskuva kehittämisen lähtökohdista

Apua legitimaatiokriisiin voidaan hakea osoittamalla aikaisemman toiminnan peruslähtökohdat virheellisiksi taikka ainakin heikommien perustelluiksi kuin suunnitellun uudistuksen. Aikuiskoulutusjärjestelmän uudistuksessa on tavoitteeksi asetettu sellaisen ihmiskuvan hahmottaminen koko aikuiskasvatukselle, jo-

ka perustelisi myös eri osa-alueiden uudistukset. Ihmiskuvan hahmottaminen on annettu aikuiskoulutuksen väliaikaisen kehittämisorganisaation johtoryhmälle. Ihmiskuvasta sovitaan siis komiteatyönä.

Jo tätä menettelytapaa vastaan voidaan esittää kritiikkiä, sillä eikö olisi ollut paljon luonnollisempaa, että näin vaativa tehtävä olisi ensin selvitetty perusteellisen tieteellisen tutkimuksen ja keskustelun avulla. Nythän johtoryhmä on ainoastaan tilannut tieteen edustajalta muistion (ks. *Vaherva* 1981a), josta tosin toivotaan käytävän mahdollisimman laajaa keskustelua. Mutta vaikka emme puuttuisi tähän menettelytapaan, on edessä silti vaikeita ongelmia. On näet muistettava, että vapaan sivistystyön osalta vertailukohtana on Castrénin yhden miehen komiteatyöhön sisältynyt ihmiskuva. Voidakseen korvata Castrénin esittämän ihmiskuvan jollakin uudella, johtoryhmän tulisi osoittaa, missä suhteessa Castrénin ajatukset eivät enää ole käyttökelpoisia.

Tämä tehtävä edellyttää mm. sitä, että johtoryhmä argumentoi oman ihmiskuvaehdotuksensa filosofiset lähtökohdat. Jos yhtenäisiä filosofisia lähtökohtia ei kyetä löytämään, on olemassa vaara, että ehdotettu ihmiskuva jää sisäisesti ristiriitaiseksi. Jos taas ehdotuksen filosofisia lähtökohtia ei tiedosteta kyllin selvästi, jää esitys pakostakin pinnalliseksi. Kompastuminen johonkin näistä ongelmista vie pohjan pois koko yritykseltä. Oma ongelmansa on vielä se, että konkreettiset uudistukset näyttävät ennättävän periaatteellisten linjanvetojen edelle. Uudistukset siis legitimoidaan jälkikäteen, joka tietenkin on loogisesti nurinkurista.

On myös mahdollista, että tavoite asetetaan matalammalle. Pyritään vain kokoamaan ihmiskuva sieltä täältä poimituista hyvistä asioista, mutta kestääkö se silloin vertailun Castrénin syvällisten ajatusten kanssa?

Näitä kysymyksiä on myös pohtinut Tapio Vaherva. Toistaiseksi hän on koonnut yhteen niitä aineksia, joiden varaan ihmiskuva pitäisi rakentaa, mutta itse ihmiskuvan hahmottaminen on jäänyt kysymysten asteelle (ks. *Vaherva* 1981a ja 1982b).

Voidaan kysyä tarvitaanko lainkaan kaikki aikuiskasvatuksen osa-alueet kattavaa ihmiskuvaa, vai voitaisiinko esim. ammatillista aikuiskoulutusta kehittää joistakin muista lähtökohdista kuin vapaata sivistystyötä?

Vastaukseni on, että on tarpeetonta, ja ehkä myös mahdotonta, yrittää sopia koko aikuiskasvatuksen yhteisestä ihmiskuvasta, joka perustelisi eri osa-alueiden uudistukset ja niillä tapahtuvan käytännön aikuiskasvatustoimin-

nan. Sen sijaan on tarpeellista, ja myös mahdollista sopia aikuiskasvatuksen eri osa-alueiden ”ihmiskuvista” eli niistä periaatteellisista lähtökohdista, joille uudistukset ja käytännön toiminta kullakin osa-alueella halutaan rakentaa.

4.3. Vapaan sivistystyön kunnallistamisesta

Koska tarkoitukseni on tarkastella nimenomaan kansalaisopistojen asemaa aikuiskoulutusjärjestelmän uudistuksessa, keskityn ainoastaan vapaan sivistystyön ihmiskuvaan. Seuraavaksi esittämiäni mielipiteitä ei siis ole tarkoitettu koskemaan koko aikuiskasvatuksen kenttää.

Suurin vaara, joka vapaata sivistystyötä tällä hetkellä uhkaa, on hieman pisteliäästi sanottuna vapaan sivistystyön muuttaminen ”kunnalliseksi aikuiskoulutukseksi”, toisin sanoen vapaan sivistystyön vapauden kaventaminen. Jos näin käy, menetetään saman tien enemmänkin kuin vain ne suotuisat edellytykset, joiden varaan kansalaisopistotoiminta on tähän asti perustunut. Samalla katoaa vapaa sivistystyö sen nykyisessä merkityksessä. Voi vain ihmetellä, kenen edun mukaista tämä on?

Parhaan argumentaation tällaisen kehityksen vastustamiseksi saamme siitä sivistysajattelusta, joka tähänkin asti on muodostanut vapaan sivistystyön perustan. Tämä kannanotto saattaa tuntua konservatiiviselta, mutta mielestäni sen todellinen sisältö on nykyisessä tilanteessa juuri päinvastainen. Se tarjoaa koetellun perustan tiukkenevan valtiollisen säätelyn vastustamiseksi.

On tietenkin virhe, mikäli mekaanisesti verrataan Castrénin ajatusten esittämisajankohdtaa tähän päivään. Castrénin aikana ei mistään valtiollisesta säätelystä sanan nykyisessä merkityksessä voitu edes puhua. Castrénin aikana oli ajankohtaista määritellä se, missä kulkevat porvarillisen demokratian rajat. Näiden rajojen määrittelyyn Castrén pyrki määritellesään vapaan sivistystyön periaatteelliset lähtökohdat. Se että nämä rajat jäivät niin väljiksi kuin vapaassa sivistystyössä on ollut laita johtuu ennen kaikkea Castrénin omaksumasta sivistysajattelusta.

Tämän päivän valtiollisen säätelyn tehostamisessa ei avoimesti ole kysymys demokratian rajojen kaventamisesta. Useinkin säätelystä perustellaan pelkillä hallinnon tehostamisen vaatimuksilla. Mutta säätelystä voidaan perustella jopa demokratian nimissä: enemmistö on päättänyt että säätelystä tarvitaan, jotta esim.

tasa-arvo paremmin toteutuisi. Monesti tämän argumentaation tueksi voidaan esittää myös kiistämättömiä tosiasioita, kuten esim. silloin, kun osoitetaan aikuiskoulutuksessa koulutuspalvelujen kasautuminen enemmän koulutusta saaneille. Mutta voidaanko tällä tavalla myös perustella vapaan sivistystyön valtiollisen säätelyn tehostamista? Eikö vapaan sivistystyön vapaus ja vapaaehtoisuus edellytä, että säätelyn ja ohjauksen sijasta lisätään mahdollisuuksia eri vapaan sivistystyön organisaatioiden tarjoamien palvelujen kehittämiseen ja hyväksikäyttöön sekä tehdään niitä aktiivisesti tunnetuksi kaikkien väestöpiirin keskuudessa? Lopullinen päätös niiden hyväksikäytöstä tulee vapaassa sivistystyössä kuitenkin jäämään aikuisille itselleen.

Castrénin ajatusten rationaalinen ydin tänä päivänä ei enää olekaan demokratian rajojen määrittelyssä, vaan niiden puolustamisessa jatkuvasti lisääntyvää valtiollista holhousta vastaan. Ylhäältäpäin ohjautuvan ja keskittyvän byrokraatian vallatessa alaa kaikilla elämän alueilla Castrénin vaatimus sivistystyön vapauden kunnioittamisesta onkin saanut uuden, mutta sitäkin ajankohtaisemman sisällön.

Olen sitä mieltä, että Suomen aikuiskoulutusjärjestelmän todellista edistysellisyttä voidaan vapaasta sivistystyöstä puhuttaessa mitata sillä, miten suureksi tämä vapaus uudistuksen jälkeen jää. Ja tällöin on vapautta tarkasteltava sekä toiminnallisen ja hallinnollisen itsemääräämisoikeuden että taloudellisen riippumattomuuden kannalta (tarkoitan tässä taloudellisella riippumattomuudella sellaista valtionosuuden saamisen automaattisuutta, joka nyt on voimassa). Saman asian voisi myöskin ilmaista kysymyksenä siitä, kestääkö maamme aikuiskoulutusjärjestelmä ja oikeastaan koko koulutusjärjestelmämme edes tätä yhtä ainoaa itsemääräämisoikeuden omaavaa sektoria muutoin niin tarkoin säädelyssä järjestelmässään.

Kansalaisopistojen osalta kunnallisen aikuiskoulutuksen toimikunnan toivoisi kiinnittävän päähuomionsa seuraaviin kahteen seikkaan:

- Miten kansalaisopistojen toiminnallinen ja hallinnollinen itsemääräämisoikeus voidaan säilyttää vähintäänkin nykyisellä tasolla?
- Miten kansalaisopistojen taloudellista pohjaa voidaan vahvistaa niin, että se takaa edellytykset toiminnan laadulliselle kehittämiselle?

Ensimmäiseen seikkaan liittyy paljon puhuttu ja jatkuvasti yhtä epäselvä asia kansalaisopistojen asemasta kunnallisessa koululaitoksessa, joka tulee ratkaistavaksi koululain uu-

distamisen yhteydessä (kansalaisopistoväen kanta tältä osin on kaikille tunnettu, joten siitä ei sen enempää tässä yhteydessä).

Jälkimmäiseen seikkaan liittyy eräs olennainen kysymys, nimittäin se, että myös tulevaisuudessa eri puolilla maata toimivien opistojen taloudelliset toimintaedellytykset pitäisi säilyttää mahdollisimman yhtenäisinä (tietenkin erityisen vaikeat toimintaolosuhteet tulisi jossakin muodossa kompensoida). Tämä kysymys nousi esille viimeisillä KTOL:n neuvottelupäivillä Oulussa, kun opistoväelle esitettiin kansalaisopistojen asemaa sivistystoimen valtionosuusjärjestelmän uudistamisessa. On olemassa vaara, että ”kunnallisen demokratian” nimissä yhtenäisistä valtionosuusperusteista luovutaan ja opistojen saama valtionosuus jää riippumaan kunnallisten päätöntekijöiden myönteisyydestä opistotoimintaa kohtaan. Tämä voisi asettaa eri kunnissa toimivat opistot toisistaan poikkeavaan asemaan, vaikka opistojen toiminnallinen tila ei tällaista eriarvoisuutta edellyttäisikään (vrt. *Arto Laitisen* esitelmä KTOL:n neuvottelupäivillä).

Todettakoon selvyuden vuoksi, että tällä tavalla toteutettuna kunnallisen demokratian lisääminen ei mielestäni paranna, vaan heikentää kansalaisopistojen asemaa suhteessa nykyiseen valtiolliseen resurssien jakoon. Nykyinen valtiollinen resurssien jako, joka sinällään on tietenkin osa valtiollista säätelykoneistoa, tapahtuu yhä edelleen pitkälti niiden periaatteiden mukaan, jotka jo Castrén hahmotteli. Parasta niissä on kansalaisopistojen kannalta ollut valtionosuuden saamisen automaattisuus, silloin kun tietyt toiminnalliset ehdot on täytetty. Edellä kuvattu kunnallisen demokratian lisääminen merkitsisi taas tämän turvatun aseman menettämistä. Kansalaisopistojen kannalta on suhteellisen vähän merkitystä sillä, että valtiollinen säätely muuttuu kunnalliseksi säätelyksi, jos hintana on opistojen aseman heikkeneminen. Tällä järjestelmällä kunnat ai-

noastaan pannaan tekemään se työ, josta aikaisemmin on huolehtinut valtio. Asia muuttuu tietenkin aivan toiseksi, jos opistojen nykyinen turvattu asema kyetään säilyttämään samalla kun kunnallista demokratiaa lisätään. Tämä kuitenkin edellyttäisi sellaista järjestelmää, jossa kansalaisopistojen tarpeita ei voida ohittaa silloin kun niiden toiminta täyttää tietyt, nykyisiin valtionosuusperusteisiin verrattavat ehdot.

Kuten edellä on käynyt ilmi, muodostavat Castrénin ajatukset edelleen kestävä perustan kansalaisopistotoiminnan ja koko vapaan sivistystyön kehittämiseksi. Keskeinen ongelma vapaan sivistystyön uudistamisessa ei siis ole niiden korvaaminen joillakin uusilla ajatuksilla, vaan se, miten niiden toteutumiseksi tänä päivänä luodaan mahdollisimman hyvät edellytykset.

Lähteet:

- Alanen, A. 1975. Aikuiskasvatuksen aatteelliset voimavaraukset tänään ja sata vuotta sitten. Vapaan sivistystyön XX vuosikirja, 62—69. Porvoo
- Huuhka, K. 1975. Sata vuotta vapaata sivistystyötä. Vapaan sivistystyön XX vuosikirja, 7—26. Porvoo
- Juntunen, M. 1978. Yliopistolaitoksen synty ja tilanne tänä päivänä. *Kansan Uutiset* 22.10. ja 23.10.1978
- Laitinen, A. 1982. Kansalais- ja työväenopistot sivistystoimen valtionosuusjärjestelmän uudistamisessa. Esitelmä KTOL:n päätoimisen opetushenkilöstön neuvottelupäivillä Oulussa 5.—6.1.1982
- Snellman, J.V. 1932. Yliopistolaisesta opiskelusta. Kootut teokset I, 311—338. Porvoo
- Vaherva, T. 1981a. Aikuiskoulutuksen ihmiskuva. Aikuiskoulutuksen johtoryhmä. Helsinki
- Vaherva, T. 1981b. Ihmiskuva aikuiskoulutuksen lähtökohtana- ja tavoitteena? Vapaan sivistystyön XXV vuosikirja, 9—37. Juva
- Wuorenrinne, T.I. — Kosonen, V. 1950. Zachris Castrén, kansansivistäjä ajatustensa valossa. Helsinki